

Павло Сацький,
кандидат історичних наук, старший викладач
Київського національного університету ім. Вадима Гетьмана

МОРАЛЬНІ ЦІННОСТІ ЕПОХИ СТАНОВЛЕННЯ БУРЖУАЗНОГО СУСПІЛЬСТВА У ТВОРЧОСТІ Т. ШЕВЧЕНКА

Період активного творчого життя Т. Шевченка припав на переломний період капіталістичної модернізації Російської імперії. Капіталістичні перетворення відбувалися також і в українських губерніях імперії. Вони торкнулися усіх сфер життя українського суспільства, а отже мали відобразитися у творчості Т. Шевченка. Оскільки він надавав у своїй творчості ключову роль моральним цінностям, котрі лежали в основі сучасного йому суспільного життя, то ціннісні орієнтири капіталізму разом із національною ідеєю займають чільне місце у творах Кобзаря.

Імперія, у котрій жив і творив Т. Шевченко, мала свої особливості історичного розвитку, націотворення і, звісно, процесу капіталістичних перетворень. Тому аналіз системи буржуазних цінностей у творчості Т. Шевченка потребує огляду особливостей розвитку Російської імперії у період котрий бачив і відображав у своїй творчості український класик. Слід відзначити циклічність у розвитку Російської імперії у XVII–XX ст., котра характеризувалася періодами імперського націотворення, котрі чергувалися зі спробами гарячково вестернізувати суспільні відносини в імперії. У періоди імперського націотворення в Російській імперії можна спостерігати прагнення пошуку власного осібного шляху розвитку, елементів національного характеру, які би закладали передумови її власного духовного «домінування» над іншими націями. То ми можемо спостерігати у працях слов'янофілів О. Хомякова, М. Данилевського, котрі у своїх працях значної уваги надавали порівнянню бездуховного механістичного Заходу із глибоко духовною Росією. Зокрема у праці М. Данилевського «Росія і Європа» основним об'єктом порівняння були Північноамериканські Сполучені Штати, країна, індустрія котрої свідчила про значне технічне й економічне випередження напівфеодальної Росії середини XIX ст. Автор-слов'янофіл вважав Північноамериканські Штати зразковим колоніальним проектом європейської цивілізації з аналогом котрого начебто й Росія мала стати такою. З іншого боку, присутня й позитивна оцінка вестернізаційних заходів Пет-

ра І, котрі мали на меті уберегти Російську державу від експансії Заходу. Та політика Петра І оцінювалася у контексті її доцільності на середину ХІХ ст., а саме після поразки Росії у Кримській війні 1853–1856 рр. Згідно висновків слов'янофілів Росія мала здійснювати вестернізацію, наздоганяючи Захід технічно.

Періодові вестернізаційних заходів, котрі розпочалися наприкінці 1850-х — на початку 1860-х рр., передували духовні націотворчі пошуки обличчя російської нації. Ті пошуки привели до появи відомої «тріади» — православ'я, самодержавства, народництва, розробленої міністром освіти Росії Уваровим, котрі були покликані стати формулою російської нації. Саме у 1840–1850-ті рр. імператор Микола І робив спроби раціонального поєднання пошуку формули російської нації та західного технічного прогресу в Російській імперії.

У той період розгортається активна літературна творчість Т. Шевченка. Він мав змогу спостерігати Україну й Російську імперію у складний і суперечливий період, коли один імператор намагався поєднати в образі своєї імперії духовне і технічне домінування в сучасному для нього світі, а його наступник — модернізувати й демократизувати її за західними суспільно-політичними зразками. Як митець слова Т. Шевченко прагнув змалювати Україну і Російську імперію того періоду і, будучи високодуховною людиною, він мав змогу дати справедливую моральну оцінку тим процесам і сучасному їм суспільству.

Необхідно відзначити, що Т. Шевченко за ідеал морального і духовного домінування мав ідеї, котрі лягли в основу створення Північноамериканських Сполучених Штатів, а саме ідеї першого президента Дж. Вашингтона, які поет висловив у поемі «Юродивий» — «коли // Ми діждемося Вашінгтона // З новим і праведним законом? // А діждемось-таки колись». Ідею саме тих Штатів, що їх російські слов'янофіли вважали цілковитим антиподом глибоко духовної Росії. То ж, у чому така протилежність у поглядах українського Кобзаря і російських слов'янофілів?

Перш за все необхідно відзначити, що для російської національної ідеї, котра творилася в 1840–1850-ті рр., були характерними елементи протилежні основним цінностям буржуазного суспільства Західної Європи і Північноамериканських Сполучених Штатів. А саме — пожертва людиною власної особистості заради міфічної нації, уособленої помазаником Божим — імператором. Особистість розчинялася у міфічному «національному характері», що ховалося в уваровській «тріаді» під поняттям «народництво».

Вашингтонівську ідею Т. Шевченко розумів як свободу людини у «сім'ї вольній, новій». Необхідність реалізації тієї ідеї Кобзар і сповідував у своїй творчості. Необхідно відзначити, що Т. Шевченко як і слов'янофіли не розглядав жодної іншої держави чи нації Заходу як зразок чи противагу російській ідеологічно-цивілізаційній дійсності. То було внаслідок усвідомлення Західної Європи як колонізаторів супроти котрих боролися як Росія так і Північноамериканські Штати й у тій боротьбі постали два реальні шляхи розвитку — російський і американський, що стали антиподами і між якими обирали дві країни — достойні опоненти колонізаторському Заходу.

У поемі «Юродивий» спостерігаємо аналогію із Північноамериканськими Сполученими Штатами, коли Т. Шевченко, ведучи мову про українські губернії над котрими стояв генерал-губернатор Бібіков, говорить про них як про давньослов'янські народи — древлян, сіверян, волинян тощо. Згадуючи Вашингтона у згаданому творі Кобзар прагнув порівняти єдність народів під владою авторитетного «батька-засновника» як Північноамериканські Штати й під узурпатором, призначеним імперською владою, як в Україні.

Творчість Т. Шевченка містила уславлення суспільно-політичних цінностей, котрі були притаманними Запорозькій Січі й українському козацтву. І ті цінності були близькими до цінностей Північноамериканських Штатів, котрі у тій державі перебували в процесі завершення формування і зміцнення.

Сама національна ідея, котрою просякнута творчість Т. Шевченка, як ідея громадянського партнерства зародилася у країнах Заходу, у XVII–XIX ст. — часи переходу їх від феодального суспільства до буржуазних відносин. Російська націотворча ідея й українська, започаткована Т. Шевченком відрізняється тим, що шевченківська орієнтується на західні зразки. Натомість російська державницька ідея ґрунтувалася на принципах патронату одного суспільного прошарку над іншим, що було характерно для західних держав у період освіченого абсолютизму й узято за основу державотворення російською імператрицею Катериною II.

Повертаючись у своїй творчості до козацьких традицій, Т. Шевченко висуває ідею творення національної еліти, саме еліти, котра здобула пошану і визнання народу своїми заслугами перед ним. Відповідно, Шевченко приходить висновку, що для українців слід реалізувати себе як націю вільних громадян. На противагу тій своїй ідеї Т. Шевченко протиставляє суспільні відносини сучасної йому Російської імперії у поемі

«Сон» — «У всякого своя доля // І свій шлях широкий, // Той мурує, той руйнує, // Той неситим оком — // За край світа зазирає, // Чи нема країни, // Щоб загарбать і з собою // Взять у домовину». Очевидно Кобзар демонструє роз'єднаність суспільства імперії, незацікавленість його членів у єднанні мети і прагнень, партнерства і від того слабкість суспільно-політичної конструкції самодержавної імперії. З іншої сторони, ті слова Кобзаря співзвучні із поглядами третього президента США Т. Джефферсона, котрий у своїй «Автобіографії» розглядав загарбницьку політику російського царизму за нехтування інтересів націй і перекроювання кордонів у Європі та світі на власний розсуд, згадуючи поділи Польщі. Оскільки Т. Джефферсон розглядав велич держави лише коли вона є державою вільних громадян, а не тієї котра демонструє підданам свою велич поліційним апаратом і загарбницькою політикою, котра врешті здійснюється кров'ю її підданих. Український класик Т. Шевченко заради підтвердження своїх ідей, які перегукуються з ідеями класика американської політичної думки, також наводить приклад Польщі. Його твір «Полякам» починається словами — «Колись були ми козаками», а отже вільними громадянами, а Україна — спільнотою вільних людей-козаків. Далі твір Т. Шевченка просякнутий ностальгією за часами, коли Україна була «тихим раєм» і слід разом із поляками відносити «тихий рай». Тим «тихим раєм» Кобзар вважав спільноту вільних людей незалежно від національності, але у єдності поневолених імперією народів заради боротьби за вільну країну вільних людей.

Таким чином, Т. Шевченко приходить до ідеї найвищої суспільної цінності — свободи. Причому, в його творчості свобода народу і громадянська свобода виступають як єдине ціле, за аналогією із поглядами Б. Франкліна, ідеолога американської державності й конституціоналізму та видатного мислителя економічної думки, котрий висловив цінність свободи у такій сентенції: «Народ, котрий платить свободою за спокій не отримує ні того, ні іншого».

Вільними громадяни можуть бути ставши власниками, і тут його ідеї перегукуються із поглядами західних просвітителів, котрі закладали ідеї громадянського суспільства. Зокрема, Вольтера, котрий у своїх працях підносив власність у ранг найвищої суспільної цінності, єдиної, яка робить людину щасливою. Паралельно, творчість Т. Шевченка перегукується з ідеями Жан-Жака Руссо, котрий висував ідею держави як захисника власників, які переймаються ідеями націотворення.

Т. Шевченко пропагував ідею українського просвітництва за аналогом західного, оскільки лише освічена нація може стати тією шевченківською «сім'єю вольною, новою». Освічена нація має можливість знайти себе у світі, своє покликання і свій шлях, а отже й реалізуватися та сприяти творчій реалізації кожного члена суспільства. Лише освічена нація змогла би зрозуміти й оцінити творчі ідеї кожного свого члена і кожен член суспільства отримав би можливість відчувати свої користи для своєї «сім'ї».

Отже, творчість українського Кобзаря наповнена не просто вільнотомством, яке протистояло імперському гніту дворянської монархії, а містить ряд фундаментальних моральних цінностей, котрі були характерними для капіталістичних західних держав. Заснована Катериною II дворянська монархія в Російській імперії втрачала ціннісні орієнтири у модерному світі й за сусідства із європейською цивілізацією, руйнувалася і прагнула модернізуватися. Т. Шевченко народною українською мовою у поетичній формі, закладаючи підвалини нової української літератури й суспільно-політичної думки, системно переносить на український ґрунт апробовані у західній політичній думці фундаментальні цінності нового капіталістичного суспільства. Ті цінності прагнули адаптувати для Росії західники, декабристи, але на відміну від творчості Т. Шевченка, вони виявилися протиставленням західних буржуазних цінностей російському характерові, котрий слід змінювати заради впровадження передових суспільно-політичних досягнень, що можна найяскравіше спостерігати у «Філософічних листах» А. Чаадаєва. Моральні цінності капіталістичного суспільства, втіленню в життя котрих прагнув сприяти завдяки власній творчості у життя український Кобзар Т. Шевченко гармонійно поєднані з українським національним характером.

Література

1. Бердяев Н. Истоки и смысл русского коммунизма. — М.: Наука, 1990. — 224 с.
2. Данилевский Н. Россия и Европа // Классика геополитики XX век. — М.: АСТ, 2003. — 720 с.
3. Джефферсон Т. Автобиография. Заметки о штате Виргиния. — Ленинград: Наука, 1990. — 316 с.
4. Чаадаев А. Философические письма // Классика геополитики XX век. — М.: АСТ, 2003. — 720 с.
5. Шевченко Т. Кобзар. — К.: Дніпро, 1967. — 576 с.
6. Салтовський О. Кирило-Мефодіївське товариство та політичні погляди його учасників // <http://litopys.org.ua/salto/salt06.htm>